

pisivači za svoje potrebe vrlo ažurno prevodili potrebne liturgijske tekstove, a istodobno čuvali stare naslijeđene uzorke.

Do kakvih nas zaključaka može dovesti proučavanje *Hrvojeva misala*, upozorit će nas zanimljiva pojedinost navedena u popratnoj radnji A. Nazor: *Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala* (str. 509). U *Hrvojevu misalu* zapaža se veoma raširen način skraćivanja riječi azbučna nazivlja samo prvim slovom (a — az, 3 — dzelo, 1 — ljudi, n — naš i sl.). Spomenuta pojava i nije sasvim osamljena; susrećemo je u drugim spomenicima, liturgijskim i neliturgijskim, ali nigdje ovako često i široko primijenjenu kao u *Hrvojevu misalu*. Znamo li, međutim, da je i kalendar *Hrvojeva misala* izrazito orijentalno obojen, a jednako tako i ritual, onda i ovakva pojedinost u kraćenju riječi može upozoravati na određenu tradiciju, o kojoj bi možda trebalo voditi računa.

Sigurno je da su oni koji se bave proučavanjem našega srednjeg vijeka ovim izdanjem dobili vrlo mnogo. Upravo zato čini nam se to prečom potreba da se i druga liturgijska knjiga, brevijar, što skorije izda. U njem se nalazi drugačiji i bogatiji izbor biblijskih čitanja, pa zatim zbirka svetačkih legenda i homilija, objavljenih tek neznatnim dijelom. Ako to izdanje i ne bi moglo biti tako raskošno kao ovo izdanje *Hrvojeva misala*, već samo izdanje teksta bilo bi dovoljno značajna usluga našoj znanosti.

Josip Tandarić

HERTA KUNA, *HRESTOMATIJA STARIJE BOSANSKE KNJIŽEVNOSTI*, knj. I, *Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija*, »Svjetlost«, Sarajevo 1974.

1.

Knjiga Herte Kune, kako to i podnaslov govori, sastoji se od dva dijela. Odmah poslije *Predgovora* (str. 7—10) dolazi autoričina rasprava o bosanskoj književnosti srednjega vijeka (10—31), a zatim tekstovi. U izboru su zastupljeni ovi srednjovjekovni pisani spomenici: *Grškovičev apostol*, *Splitski odlomak*, *Divoševo evanđelje*, *Kijeovski bosanski listići*, *Batalovo evanđelje*, *Zbornik krstjanina Hvala*, *Mletački zbornik*, *Listići iz Montepredona*, *Srećkovičevo evanđelje*, *Zbornik krstjanina Radosava*, *Početje svijeta* i *Berlinska Aleksandrida*. Prije svakoga teksta kratko su dani najvažniji

jezični, povijesni, paleografski i tekstološki podaci o tekstu, odnosno o kodeksu iz kojega je tekst uzet.

Drugi dio knjige počinje raspravom *Hrvatska književna tradicija* (107—122) a zatim slijedi izbor iz tekstova najznatnijih predstavnika franjevačke književnosti u Bosni. Predstavljeni su: Matija Divković, Stjepan Matijević, Pavle Posilović, Pavle Papić, Ivan Ančić, Stjepan Margitić, Lovro Sitović, Marijan Lekušić, Jerolim Filipović, Filip Laštrić, Vice Včić i Nikola Lašvanin. Izbor tekstova završava kratkim izvatkom iz *Ljekaruše*. Na kraju prvog i na kraju drugog dijela nalazi se popis glavne literature o dotičnom razdoblju, a na kraju knjige *O ovom izdanju* (229—231) i *Rječnik* (231—241).

2.

Srednji je vijek doba koje za povijest književnosti mnogih naroda ima osobito značenje: mnogi od njih naime upravo u tom razdoblju dobivaju prve tekstove pisane na svojim, narodnim jezicima. Za neke je to oproštaj s jednom, i početak druge tradicije. Neki pak upravo sa srednjim vijekom dobivaju doslovce svoje prve pisane spomenike. Za slavenske je narode prvi značajni datum u povijesti njihove pisane riječi dan kada su se solunska braća Konstantin i Metod uputili u Moravsku na poziv kneza Rastislava i ponijeli sobom repertoar najpotrebnijih knjiga za obavljanje liturgije na slavenskom jeziku. Inauguriran je tada prvi općeslavenski književni jezik poznat pod nazivom staroslavenski. I neće biti nijedne slavenske književnosti kojoj u temelje taj jezik nije legao; u svakoj od njih on je odigrao različitu, ali posvuda iznimno važnu ulogu. Konstantinovi prijevodi grčkih liturgijskih knjiga bili su jezgra jedne općeslavenske književnosti, književnosti koja nije trajala dugo jer su nacionalne književnosti pojedinih slavenskih naroda brzo krenule svaka svojim smjerom, ali sve tamo do kraja 13. st. postoji zapravo zajednička slavenska književnost, Konstituantama tog »općeslavenskog književnog kretanja« E. Hercigonja drži »ćirilometodsku tradiciju, rani prijevodni slavensko-bizantski repertorij i zajedništvo jezika (čije lokalne varijante nisu smetnja razmjeni tekstova, komunikaciji)«. ¹ Ti su elementi po Hercigonjinu mišljenju »kohezioni činilac osjetnije prisutan od konfesionalnih antagonizama i značajniji od začelih specifičnosti stilske i žanrovske evolucije na Istoku (vladarska žitija i pohvale, dinastički kult u književnosti)«. ²

Kad se to uzme u obzir, razumljivo je da nije uvijek lako iz udaljenosti od sedam-osam stoljeća odrediti kojoj nacionalnoj kul-

---

¹ Eduard Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole 1, str. 29.

² *Isto*, str. 29.

turi pripada poneki tekst. Tako se i moglo dogoditi da tekst kojim započinje hrestomatija Herte Kune — *Grškovićev apostol* — nalazi svoje mjesto i u sličnoj Štefanićevoj hrestomatiji hrvatske srednjovjekovne književnosti.³ Ne radi se tu, dakako, o tome da bi se znanstvenici otimali o tekstove nastojeći pribrojiti ih korpusu svoje nacionalne književnosti, nego je to simptomatično kao problem koji se javlja kad želimo formirati korpus srednjovjekovnih tekstova i podvesti ga pod neko nacionalno ili državno ime. Siguran i solidan znanstvenik kakav je Herta Kuna svjestan je toga problema i zato uz nekoliko tekstova upozorava da je bosanska provenijencija teksta problematična. Jedan od kriterija za određivanje pripadnosti, često uziman, jest jezik. Poznata je, međutim, istina da što idemo dublje u prošlost slavenskih jezika, njihova je sličnost sve veća i nema sumnje da u razdoblju o kojem govorimo tekst napisan u Bosni nije predstavljao nikakav problem za čitatelja u Makedoniji ili Rusiji. Današnjim pak istraživačima često predstavlja teškoću i grafija, jer je npr. isti glagoljski grafem posve sigurno različito čitan na raznim terenima. Transkribirajući tekst iz *Grškovićeva apostola* H. Kuna piše *prëbivajušteje, slišëštih, otveštav* na istim mjestima gdje Štefanić, u već spomenutoj knjizi, transkribira te participe kao *prëbivajućeje, slišëćih, otvećav*. Samo se naizgled radi o detalju — jer detalj je to koji upućuje da nije jasno kojem jezičnom sustavu tekst pripada, odnosno da to nije pri današnjem stanju (ne)istraženosti problematike moguće odrediti. To, dakako, ne znači da nema pouzdanih jezičnih kriterija, ali znatno su brojnije teškoće. Spomenute nisu jedine. Kad je riječ o povijesnim djelima, nerijetko se uzimalo da tekst pripada onom području kojega se problematika u tekstu obrađuje. Međutim, Herta Kuna s pravom upozorava da »istorija može biti opća, nacionalna i regionalna, u svakoj se književnosti ovog tipa pojavljuju tekstovi koji se odnose i na tuđe regije« (*Predgovor*, str. 13). Kad se govori o književnosti nastaloj na tlu bosanske države, značajni su uvijek elementi koji upućuju na »crkvu bosansku«. Ne može se reći da problem »crkve bosanske« nije istraživani. Dapače! Pa ipak, moramo se složiti s Hertom Kunom kad kaže: »Teško je danas reći kakva je bila služba u patarenskoj crkvi; do nas je iz ovog vremena dopro relativno mali broj spomenika, uz to samo takvih koji su mogli da budu primljeni od drugih sredina, ili po izuzetnom slučaju u sačuvanim ostacima uništenih i odbačenih knjiga« (*Predgovor*, str. 14).

U vezi sa svime dosad rečenim jest i problem određivanja donje granice neke od slavenskih srednjovjekovnih literatura. S velikim oprezom i rezerviranošću Herta Kuna spominje kako su is-

---

³ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb 1969.

traživači *Marijansko evanđelje* (glagoljski spomenik s kraja 11. ili početka 12. stoljeća) često dovodili u vezu s bosanskim kodeksima. (Irena Grickat je tvrdila, na temelju svojih tekstoloških studija, da je veza između *Marijanskog* i nekoliko bosanskih evanđelja očita.) Poznato je da se *Marijansko evanđelje* nalazi gotovo u svakoj gramatici općeslavenskoga književnog jezika u popisu tzv. kanonskih spisa, onih dakle na temelju kojih su gramatike općeslavenskog književnog jezika pisane. Znatno je lakše utvrditi vrijeme kad književno stvaranje u srednjovjekovnoj Bosni dostiže vrhunac. Kako to obično biva, kvalitativni rast literature u vezi je s gospodarskim napretkom. Za Bosnu, piše Kuna, to je kraj 14. i početak 15. stoljeća.

Poseban i teško rješiv problem jest: što od srednjovjekovnih tekstova ide u književnost, a što ne. U rješavanju toga problema i polazišta se razlikuju. Poneki misle da smo, u proučavanju starih književnosti, obvezni voditi računa o tome kako je tadašnji čitatelj doživljavao književno djelo, što je od njega očekivao i kako ga je vrednovao. Drugi tvrde da je to nemoguće istražiti i da je jedino relevantno stajalište ono po kojemu stavljamo u književnost djela koja pokreću ukupnost našega životnog iskustva, tj. koja mi doživljujemo kao književna. Nedvojbeno je da će naše ocjene izgubiti na kompetentnosti ne budemo li istraživali vrijeme u kojemu su djela nastajala i specijalno sve ono što je starim autorima služilo kao izvor njihova umjetničkog nadahnuća. Stajalište će i dalje ostati stajalište našeg vremena, ali ocjene znalca i neupućena oduvijek su se razlikovale. Šteta je što se većina naših medievista ne usuđuje progovoriti otvorenije o ovom problemu. Šteta je što i Herta Kuna ne želi praviti izlete u nepoznato, nego radije ostaje na terenu sigurnosti, opreza. Time jest dobiven dojam o solidnosti obavljena posla, ali pretjeran oprez može i škoditi. Osim toga i naslovi obvezuju: ako je nešto nazvano književnošću, moralo bi se o tome govoriti u kategorijama relevantnima za razglabavanje o književnosti. Treba priznati da je autorici znatno otežan posao, jer o bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti nema ni izdaleka toliko predranji kao o nekim drugima (hrvatskoj i srpskoj npr.). Zabluda je misliti kako su srednjovjekovne naše književnosti neistražene posvema. Stvar je u nečem drugom: istraživače su jednostrano, a jedino pluralizam metoda osigurava spremnu znanstveniku značajne rezultate u proučavanju najstarijih razdoblja naših književnosti. Sve što nije jezično, tekstološki, paleografski istraženo, valja istražiti, ali to nas ne smije zaustavljati u estetskim vrednovanjima starih tekstova. Davno su za nama vremena kad je Strohal na vlastiti trošak popularizirao hrvatsku glagoljsku knjigu!

Dakako, i od teorije književnosti treba da pristigne relevantna pomoć da bi se adekvatno riješili problemi kao što su onaj o (ne)originalnosti tekstova, problemi periodizacije itd.

Knjiga Herte Kune daje naslutiti da je puno toga iz korpusa srednjovjekovnih bosanskih tekstova propalo. Većina onoga što je ostalo pripada liturgijskoj književnosti. Tekstovi što ih u knjizi nalazimo i obavijesti koje nam autorica daje pokazuju da će i za bosanski teren vrijediti ono što vrijedi, manje ili više, za sve srednjovjekovne slavenske književnosti: i kad su preuzimali izvana, i kad su prevodili — neki slavenski srednjovjekovni autori pokazivali su zamjernu inventivnost, nadmašivši nerijetko ljepotu originala. Upoznavanje s djelima talentiranijih među njima uvijek je susret s jezičnom umjetninom — s književnošću.

3.

Rečeno je već da nam određenih radova o našim srednjovjekovnim književnostima ne nedostaje. Znatno je lošija situacija s približavanjem starih tekstova širem krugu čitatelja. Pojava hrestomatije H. Kune nedvojbeno želi upravo to: proširiti krug onih koji nalaze zadovoljstvo u susretima sa stariim tekstovima. Za bosansku književnu baštinu to je prijeka potreba, i zato s radošću treba pozdraviti nastojanja u tom smjeru; napominjemo da se uz knjigu o kojoj govorimo iste (1974) godine pojavila u seriji *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija* knjiga *Starija književnost* (Sarajevo 1974), koja osim o srednjovjekovnoj književnosti govori o hrvatskoj, srpskoj, muslimanskoj i židovskoj književnoj tradiciji.

Tekstovi naših srednjovjekovnih književnosti pisani su nerijetko grafijama nepoznatima suvremenu čitatelju (glagoljica, bosančica) a stoljeća su u znatnoj mjeri smanjila razumljivost jezika kojim su tekstovi pisani. Zato se postavlja problem: kako prezentirati stare tekstove danas?

Herta Kuna postupila je onako kako se to u današnje vrijeme najčešće čini: tekstove je transkribirala i prevela. Što se prevođenja tiče, mislim da je suvišno i spomenuti da je ono korisno; čitatelji, kojima jezik starih tekstova pričinja prevelike teškoće, iz prijevoda se mogu obavijestiti o tome što je zaokupljalo pažnju srednjovjekovnih pisaca, o čemu su pisali i što su poručivali. Herta Kuna nastojala je da prijevodi budu što doslovniji i u tome je postigla zavidan uspjeh. Dakako, drugo je pitanje mora li težnja za što doslovnijim prijevodima biti općeprihvaćeno načelo.

Tekstovi su, kao što je rečeno, transkribirani, a ne transliterirani. To je postalo uobičajeno kad se ne radi o publikacijama sa strogo znanstvenim pretenzijama. Nisam siguran da je pretpostavljanje transkripcije transliteraciji opravdano. Donošenje starih tekstova (transkribiranih ili transliteriranih) u originalnom jezičnom obliku ima za cilj da se čitatelji upoznaju upravo s jezikom i umjetnošću nastalom korištenjem toga jezika. Ne mislim da bi bio prevelik napor naučiti kako se čita desetak nepoznatih gra-

fema. Pogotovu to vrijedi u knjigama kao što je ova — gdje su tekstovi doneseni u prijevodu. Nisam protiv toga da približimo stare tekstove široj publici, ali čini mi se da bi veći dio naših napora morao biti usmjeren na to da tu publiku približimo tekstovima. Ovako knjiga koja bi mogla vrlo dobro poslužiti za analizu starih bosanskih tekstova, npr. u seminarima na našim sveučilištima, lišava se te mogućnosti, a doista ne vjerujem da će oni kojima bi teškoću predstavljalo desetak nepoznatih grafema moći uspostaviti prislan odnos s tekstom zato što tih grafema nema. Jezik je ostao isti — a jezik je problem. Riješiti se može samo tako da svoj stari jezik naučimo — a tko na takav napor nije spreman, morat će se zadovoljiti — prijevodima.⁴

4.

Šesnaesto je stoljeće kraj srednjovjekovne bosanske države i srednjovjekovne bosanske književnosti. U idućim stoljećima živjet će paralelno nekoliko tijekova književnog stvaranja, svaki od njih vezan za neku izvanbosansku književnost (hrvatsku, srpsku, tursku, arapsku). Istraživač koji bi htio dati iole kompletnu sliku tih književnih događanja našao bi se pred nepremostivim zaprekama. Cijeli niz problema čeka rješenje (npr. odnos muslimanske književne tradicije na turskom jeziku prema turskoj književnosti, odnos tradicije pisane našim jezikom prema hrvatskoj i srpskoj književnosti, međusobni utjecaji svih tih književnih kretanja itd., itd.). Pozabaviti se jednom od spomenutih književnih tradicija jedino je što danas može učiniti jedan znanstvenik. Herta Kuna je tako postupila prikazavši u drugom dijelu knjige hrvatsku književnu tradiciju. Iole upućeni znaju da je autorica ove hrestomatije više no itko uradila za upoznavanje franjevačke književnosti u Bosni, prvenstveno za upoznavanje jezika te književnosti. Namjena knjige i njezin opseg nisu, dakako, omogućili ulaženje u podrobnosti. No Herta Kuna zna odvojiti bitno od nebitnoga, u predgovoru i kratkim osvrtima prije tekstova pojedinih pisaca ona nas sigurno vodi do temeljnih spoznaja o franjevačkoj književnosti u Bosni. Djelo svakoga od odabranih autora smješteno je u kontekst sveukupna protureformatorskog djelovanja, specifičnog djelovanja u zemlji gdje reformacije nije bilo, a to djelovanje bosanskih fratara uvijek je promatrano i pokazano u vezi s djelovanjem njihove subraće u Dalmaciji i Slavoniji. Tekstovi što ih je autorica odabrala svjedo-

---

⁴ Kad je ovaj osvrt već bio gotov, pojavio se rad Svetozara Petrovića *O izdavanju srednjovjekovnog pjesničkog teksta (Povodom Srbijaka)*, »Zbornik za slavistiku« 8, Novi Sad 1975, str. 9—41, u kojem autor ukazuje na neke od mogućih neprilika koje nastaju kad transkribiramo srednjovjekovne tekstove.

će o temeljnoj religiozno-didaktičkoj usmjerenosti franjevačke književnosti, ali i o širini vidika, književnom talentu ponekog od autora.

Hrestomatija starije bosanske književnosti dobrodošla je knjiga, koja će mnogome čitatelju biti kompetentan priručnik za upoznavanje nedovoljno nam poznatih književnih vrijednosti.

Stjepan Damjanović

KRITIČKO IZDANJE I HRVATSKI PRIJEVOD MARULICEVE DAVIDIJADE

Ostat će valjda zanavijek tajnom zbog čega Marulić za života nije objavio *Davidias*, zacijselo, po zamisli i izvedbi, svoje najambicioznije latinsko pjesničko djelo. Slamnig, koji se opširnije osvrće' na to, iznosi pretpostavku da je razlog tomu možda figuralna koncepcija spjeva, tj. poistovjećenje Davida i Krista, Staroga zavjeta s Novim, židovske i kršćanske vjere, te njegova alegoričnost, što nije bilo u skladu s poetičkim normama Vidinog tipa, koje su tražile da ep opisuje konkretne događaje. Prof. Gortan u predgovoru ovom izdanju napominje i mogućnost da je *Davidijada* ostala u rukopisu zbog toga što je »uza svu svoju nedvojbenu pjesničku vrijednost pokazivala dosta slabosti u prozodiji i jezičnom izričaju koji se nerijetko udaljuje od klasičnoga«.² Činjenica je, naime, da se na sačuvanom autografu nahodi dosta prepravaka i da one ne obuhvaćaju cio tekst, već se susreću u prvih deset pjevanja, što nas upućuje na pomisao da redigiranje nije bilo završeno, a to znači da ni Marulićev posao u potpunosti nije priveden kraju. Sam auktor u posveti djela moćnom kardinalu Dominiku Grimaniu, uz konvencionalne izjave skromnosti, apostrofira i neke poteškoće u svezi s radom na *Davidijadi*, od kojih je i jedna da se »već davno prestao baviti pisanjem pjesama«, a spominje također »zanovijetanja kritičara i podrugivanja zavidnika.«³ Postoji još jedna teza što se svodi na to da je ep, nastao dakle u kasnom razdoblju Marulićeva stvaranja, jednostavno zametnut u kardinalovoj zaostav-

---

¹ Marko Marulić, PSHK, Zora — Matica hrvatska, Zagreb 1974, predgovor, str. 12—16.

² Marko Marulić Dalmatinac, *Davidijada*, treće izdanje priredio i uvod napisao Veljko Gortan, preveo i komentar sastavio Branimir Glavičić, JAZU, Zagreb 1974, str. XV.

³ O.c., str. 4.